

رسالہ سیاسی

اسپینوزا

ترجمہ پیمان غلامی، ایمان گنجی

روزبهان

۱۶۷۷ م. - سرشناسه: اسپینوزا، بندیکتوس دو، ۱۶۳۲

Spinoza, Benedictus de

عنوان و نام پدیدآور: اسپینوزا: رساله سیاسی/ نوشته باروخ اسپینوزا

مترجمین ایمان گنجی، پیمان غلامی ◊ مشخصات نشر: تهران: روزبهان، ۱۳۹۲

مشخصات ظاهری: ۱۳۶ ص ۱۶/۵ × ۱۱/۵ س. م. ◊ فروست: دفترهای سیاست مدرن: ۲

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۷۴-۰۳۰-۵ ◊ وضعیت فهرست نویسی: فیبا

موضوع: علوم سیاسی -- متون قدیمی تا ۱۸۰۰ م. ◊ شناسه افزوده: گنجی، ایمان، ۵۶۳۱ -، مترجم

شناسه افزوده: غلامی، پیمان، ۱۳۶۵ -، مترجم ◊ رده بندی کنگره: ۱۳۹۱ الف ۵ الف / JC ۱۶۳

رده بندی دیویی: ۱/ ۳۲۰ شماره کتابشناسی ملی: ۳۰۴۲۱۰۶

آماره ثبت و ثبت ◊ کارگاه انتشارات روزبهان

دب. مجموعه ◊ محمد مهدی اردبیلی

طرح جلد ◊ سعید مشکی

لینوگرافی ◊ نورنگ

چاپ جلد ◊ چاپخانه رسا: تهران

چاپ متن ◊ متن

صحافی ◊ سپیدار

چاپ اول ◊ پاییز ۱۳۹۳

۱۵۰۰ نسخه ◊ ۱۰۹۰۰ تومان

فروشگاه و دفتر انتشارات

تهران، خیابان انقلاب، زویه روی دانشگاه تهران، شماره ۱۲۰۶، کد پستی: ۷۵۴۷۱۱

تلفن: ۶۶۴۰۸۶۶۷، تلفکس: ۶۶۴۹۲۲۵۳

www.roozbahan.com info@roozbahan.com

این کتاب براساس شیوه نامه انتشارات روزبهان تنظیم شده است.

حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است.

- مقدمه دبیر مجموعه < ۹
- یادداشت ترجمه ... ۱۷
- رساله سیاسی ... ۳۳
۱. پیشگفتار ... ۳۵
۲. حق طبیعی ... ۴۱
۳. قدرت های حاکم ... ۵۵
۴. حقوق قدرت های حاکم ... ۶۷
۵. مترین هدف جامعه ... ۷۳
۶. سلطنت و ماهیت آن ... ۷۹
۷. سلطنت و سازماندهی آن ... ۹۵
۸. اولین الگوی اشراف سالاری ... ۱۲۳
۹. دومین الگوی اشراف سالاری ... ۱۵۰
۱۰. اشراف سالاری و سازماندهی آن ... ۱۶۱
۱۱. دموکراسی و ماهیت آن (ناتمام) ... ۱۸۱
- مؤخره: رساله سیاسی: یا شالوده دموکراسی مدرن < ۱۸۷
- کتابشناسی ... ۲۱۷

مقدمهٔ دبیر مجموعه

چرا سیاست؟

سیاست در عمل از تمام قید و بندهایی که می‌کوشند احاطه یا مصادره‌اش کنند فراتر می‌رود؛ حتی زمانی که از مفهوم سیاست سخن می‌گوییم، گویی پیشاپیش می‌دانیم که نمی‌توان سیاست را به یک مفهوم صرف تقلیل داد. سیاست نه از حیث نظری به رشتهٔ آکا، و نه از حیث «سیاسی» محدود می‌شود و نه به لحاظ عملی به رفتار «سیاست» محدود و این یا آن «سیاست» مشخص در خصوص این یا آن مسئلهٔ خاص سیاست از یک حوزه، یک دانش، یک قرائت، و حتی یک تعریف فراتر می‌رود و مرزهایش بر مرزهای حادث و تاریخی سوژه، در مقام یک سوژه، منطبق می‌شود. اما همین جا باید تفکیکی گذاشت: سیاست دست‌کم به دو معنای مختلف بر انسان قابل حمل است؛ همهٔ انسان‌ها به یک معنا سیاسی‌اند؛ چرا که انسان، بنابه تعریف مشهور ارسطو، یک «حیوان

سیاسی» است؛ این را می‌توان ناشی از اصل «سیاسی بودن»^۱ جبری و پیشینی انسان دانست که بر تمام افراد نوع انسان حمل می‌شود. اما وجه دیگری از سیاست وجود دارد که به صورت پیشینی بر تمام انسان‌ها حمل نمی‌شود؛ این شق ثانی، پسینی و انتخابی را می‌توان با اندکی اغماض «سیاسی شدن» نامید. برخلاف انفعال موجود در «سیاسی بودن» که بیش از هر چیز در جهت استقرار و بازتولید نظم اشیاء^۲ عمل می‌کند، در «سیاسی شدن»^۳، سوژه نه برساخته بلکه برسازنده است. همه انسان‌ها، هر چند «سیاسی» اند اما لزوماً سیاسی «نمی‌شوند». سیاسی بودن، به نوعی، همان است که فوکو «ابزه بودن در برابر قدرت» یا آلتوسر «سوژه شدن به واسطه خطاب آیدئولوژیک»، یا بدیو «عضوی از حالت دولت»^۴، یا راسل «زیستن در قلمرو پلیس» می‌داند. به بیان دیگر همه ما زمانی که تحت حکومت بر ما عمل می‌کند، تا زمانی که تحت نگاه حاکمیت قرار داریم، توسط سازوکار قدرت‌های حکومتی مدیریت می‌شویم و در نسبت با آن، جایگاه خود را چونان یک فرد، شهروند یا تابع بازمی‌شناسیم، یعنی ابد و تابد (یا به زعم آلتوسر، حتی پیش از تولد) تا لحظه مرگ، سیاسی هستیم اما «سیاسی شدن» محصول مداخله سوژه است، محصول همان لحظه‌ای است که سوژه با انتخابش خود را به مرزهای اکنونیت خود می‌کوبد تا نظم اشیاء را بازآورد. همین وجه «شدن» و ضرورت موجود در سیاست است که موجب می‌شود

1. being political
2. order of things
3. becoming political
4. state

تا مدام از تن دادن به تعریفی محدودکننده بگریزد. سیاست نه فقط امکانش را از همین فاصله میان «بودن» و «شدن» اخذ می کند بلکه حتی خودش چیزی جز همین گستره فراگیر میان دو وجه «سیاسی بودن» و «سیاسی شدن» نیست.

نظریه، تاریخ و دانش سیاسی نیز به طور مشابه با هر دو وجه سیاست نسبت پیدا می کنند. مطالعه علم سیاست به صورت آکادمیک، یعنی فروکاستن «سیاست» به تاریخ سیاست و مشتی نظریه، عمدتاً بروجه منفعلانه سیاست دست می گذارد و حتی می کوشد تا سویه های فعال آن را نیز در قالب «استاتسرای» های صرفاً تاریخ گرایانه هضم کند. اما می توان با به دست دادن بینش نهالانه از سیاست و پیوند زدن آن با وضعیت انضمامی، از آکادمی فرار رفت و با ایستادن در خود «وضعیت»، نفی آن و اتخاذ رویکردی معطوب به گذشته، «حریه سیاسی» را به گونه ای بازخوانی کرد؛ و مهم تر از آن، با عمل بسط زد تا در حوزه «سیاسی شدن» جای گیرد. از منظر سیاسی شدن نظریه دیگران نظریه صرف نیست بلکه بناست تا با نفی متعین واقعیت بیرونی، بایر با خود، و در عین حال نفی «خودش» در مقام یک نظریه انتزاعی، به نظریه انتقادی - انضمامی راه ببرد؛ چنین نظریه ای دیگر تنها توصیف تناسلی واقعیت نیست بلکه همواره مشغول از - آن - خود - سازی واقعیت است. به قول مارکس، «کافی نیست که تنها اندیشه به واقعیت نزدیک شود بلکه خود واقعیت نیز می بایست به اندیشه نزدیک شود»؛ و چنین نظریه ای، که خواستار اینهمانی دیالکتیکی نظر و عمل است، فقط می تواند یک نظریه رادیکال باشد.

البته بدیهی است که کتاب یا جزوه فی نفسه واجد هیچ پیوند

ضروری ای با عمل و سیاست ورزی نیست. به بیان دیگر، پرسش از نسبت نظریه و عمل همواره یک «مسئله» باقی می ماند. چه چیز می تواند تکلیف این مسئله را معلوم کند؟ پاسخ روشن است: وساطت تاریخی. و دقیقاً همین جاست که پای شرایط حادث و تصادفی از یک سو، و مداخله آگاهانه و اختیاری سوزه از سویی دیگر، به میان کشیده می شود. از این منظر، مطالعه نظریه سیاسی می تواند نه فعالیتی منفعلانه، بلکه لازمه سیاست ورزی «فعالانه» باشد. انگیزه اولیه انتخاب، گزینش، ترجمه و انتشار مجموعه دفتريهای سیاسی مدرن نیز در همین ایده ریشه دارد. «رخوانی و با تفسیر متون سیاسی «دسته اول!» با توجه به وضعیت انضمامی ما»؛ و «امید به اینکه مخاطب بتواند آن ها را به امری در خود و برای خود بدل سازد، یعنی برای ما و برای اکنونیت ما.

چرا مدرن؟

به طور قطع این هدف ما را مایل به بازگشت، به نخستین ایده های سیاسی و پیوند آن با تفکر فلسفی در یونان باستان می کند. نخستین پیوند ارگانیک و انسجام یافته میان فلسفه و سیاست را می توان در آثار افلاطون مشاهده کرد و نخستین تحقق اندیشه های فلسفی در عرصه عینی و تأثیر بر نظام های سیاسی را در دولت شهرهای یونان باستان. اما آنچه در این دفتريها برای ما حایز اهمیت است، بازگشت به خاستگاه های سیاست «مدرن» است. مبنای سیاست مدرن را می توان در به دست دادن تعاریفی مدرن از مفاهیمی همچون دولت، حکومت، شهروند و آزادی یافت. شاید بتوان گفت نقطه عطفی که تمام این مفاهیم نخستین قرائت های مدرن خود را در آن بازمی یابند و هم چنین آنجا که

نخستین تنش‌های مدرن میان سوژه و دولت رخ می‌دهد، فلسفه سیاسی هابز است. به همین دلیل بسیاری از مفسرین هابز را بزرگ‌ترین طراح یا پایه‌گذار فلسفه سیاسی مدرن معرفی کرده‌اند. به بیان دقیق‌تر، کل فلسفه سیاسی مدرن (اعم از اندیشه‌های روسو، مونتسکیو، ولتر، لاک، بنتام، یل، کانت، هگل و...) عملاً واکنشی است به فلسفه سیاسی هابز و اعلام موضع آن‌ها یا علیه آن. از سویی هابز را پدر محافظه‌کاری و حامی سلطت مطلق معرفی کرده‌اند که با تصویری که وی از دولت به منزله لویاتان از آن می‌دید، بخوانی دارد. اما از سوی دیگر نبایست فراموش کرد که تعریف مدرن که ما از آزادی (به مثابه آزادی منفی، در مقابل آزادی ایجابی سنس کرسکیف) به دست می‌دهد، تأثیری عمیق بر مخالفان سلطنت و دولت مطلق گذاشت، به نحوی که لئو اشتراوس حتی هابز را «بنیان‌گذار لیبرالیسم» می‌داند. بنابراین مجموعه پیش‌رو در اولین گام به نوشته‌های هابز و نخستین فیلسوفان سیاسی پس از وی، به ویژه دوره تاریخی سرنوشت‌ساز قرون ۱۶ و ۱۷ خواهد پرداخت تا بنابه رسالتش بتواند شکلی از بازخوانی معطوف به گذشته‌های تاریخی سیاست مدرن باشد، بازگشت به نوشتن و مدرن کلاسیک طلابه‌داران تفکر مدرن.

چرا دفترها؟

سیاست واجد هر دو بعد پیوستگی و گسست به طور هم‌زمان است. پیوند سوژه «سیاسی شده» با سیاست، می‌تواند خود را در قالب نوعی تعهد پیوسته و مستمر به یک نظر، ایده یا رخداد نشان دهد. اما وقوع ایده یا لحظه سرنوشت‌ساز انتخاب آن توسط سوژه، واجد هیچ‌گونه

پیوستاری نیست و به مثابه نوعی «لحظه» یا «جرقه» در سپهر تاریخ تابیده می‌شود.

دفترهای کوچک نیز در نسبت با کتاب‌های قطور، تداعی‌کننده همین جرقه‌ها هستند. شکی در این نیست که یک اندیشه سیاسی یا فلسفی می‌بایست با تمام حجم و در همه ابعادش بررسی شود و از مثله‌کردن یا سطحی‌خواندنش حذر شود؛ اما در عمل، هرچه کتاب قطورتر و پیوسته‌تر باشد، از وضعیت «ایده»، در مقام نوعی تکانه یا تلنگر، فاصله می‌گیرد و بیشتر تمایل پیدا می‌کند که گوشه کتابخانه‌ها جای گیرد تا در دست خیر آن، به نظر می‌رسد در چنین وضعیتی دست‌گذاشتن بر امکان نیست. رری نهفته در بطن نظریه از رهگذر چنین جرقه‌هایی ممکن می‌شود. این جرقه‌ها می‌توانند از مقالات کوتاه مختلف یک فیلسوف در دوره‌های مختلف تفکرش، تا یک مقاله نسبتاً بلند یا بخشی از یک کتاب را دربرگیرند که خصلت مشترک میان همه آنها سیاست، مدرن بودن و گریه‌بودنشان در مقام یک کتاب است. خود قطع «پالتویی» کتاب نیز دست‌کم نشان‌دهنده امید به حضور کتاب در «جیب سوژه حاضر در خیابان» دارد. در یک کام قطع پالتویی یا جیبی، یعنی قطعی که دست‌کم به نحوی بالقوه واجد امکان «جرقه‌زدن یک ایده و تابیدن آن بر چشمان سوژه برای یک لحظه» است. این یک لحظه می‌تواند همه جا رخ دهد، در خیابان، در مترو، در رستوران، در خانه. مرحله تعهد و چسبیدن به این ایده، اما مرحله بعدی (نه رجعت نه‌ای یا عملی، بلکه صرفاً از حیث منطقی) است که از مرزهای این مجموعه فراتر می‌رود و با پشتکار، استمرار و پی‌گیری خود مخاطبان سروکار دارد. با وجود این، همه می‌دانیم که این جرقه یا تابش ایده بدون مرحله

دوم یعنی «تعهد به ایده» و پی‌گیری مستمر آن می‌تواند به ضد خود بدل شود. تأکید بر کوتاه‌بودن کتاب و تفکر در مقام جرقه در وضعیت اضطراری نمی‌بایست منجر به ازدست‌رفتن جایگاه و نقش هرگونه مالیه مستمر و پیگیر شود. به بیان دیگر، درست است که برای سوژه در خیابان، کتاب جیبی یا پالتویی مناسب‌ترین قطع است، اما این سوژه در حال نمی‌تواند و نباید از زیر بار کلنجار رفتن با قُرْم‌های «سُف» و «سُخ» تری که مستلزم دقت مصرانه و مداقه‌ای پیگیرانه‌اند، شانه خالی کند. این و نه فقط منافاتی با یکدیگر ندارند، بلکه مکمل و حتی لازمه یکدیگرند و کش سیاسی راستین (هم «عینی» و هم «حقیقی»)، صرفاً از «سُز» و «کتیکی» این دو حاصل می‌شود؛ اولی بدون دومی کور، و دومی بدون اولی عقیم خواهد بود. تأکید بیش از حد این روزها بر تفکر «صرفاً» اصراری و برافزایش حالت و انزجار نسبت به کتاب‌های حجیم، بیش از هر چیز، تلاش برای پنهان‌ساختن میل به تنبلی، کتمان «بی‌سوادی» نظری و تلاش برای جدی‌ای این ضعف‌ها به فضیلت است؛ فضیلت‌سازی‌ای که بنابه تجربه تاریخی «ما» با اقبال گسترده‌ای نیز روبه‌رو شده و می‌شود.

با این همه، در حال حاضر — یعنی در مجموعه پیش‌در — ما به ناچار و در مقام یک مجموعه، به وجه نخست نظر داریم و هدف اصلی ما تلاشی است در کنار بسیاری تلاش‌های دیگر برای خارج کردن سیاست و نظورری سیاسی از ناممکن‌بودنی که این روزها ضروری نشان داده می‌شود. چگونگی کشاندن این امکان ذهنی به عرصه عینیت و محقق‌ساختن آن اما رسالت مرحله دیگری خواهد بود؛ یعنی مرحله تعهد به جرقه‌ای که هنوز خاطره‌اش در «ذهن» و «چشم» سوژه برق می‌زند.

در پایان لازم می دانم از دوستم حسام سلامت تشکر کنم که ایده اولیه انتشار این مجموعه در ذهن او شکل گرفت و در طول فرایند انتخاب، گردآوری، ترجمه و انتشار این مجموعه از هیچ کمکی فروگذار نکرد.

محمد مهدی اردبیلی

www.ketab.ir